

Sl. 65 - Barbat, dijelovi mramorne menze

kasnoantički nalazi koji govore o važnosti lokaliteta u to doba.¹⁷⁸ Jedan od tih nalaza, osobito dragocjen, pohranjen je u župnom dvoru u Barbatu, u neposrednoj blizini kasnoantičkog lokaliteta. Riječ je o monumentalnoj mramornoj oltarnoj menzi (Sl. 65, Kat. br. 28), spomeniku koji svjedoči o značenju prvotne crkve.

Sačuvane su dvije monumentalne oštećene ploče, vjerojatno dijelovi iste cjeline. Jedna ploča dugačka je oko 64 cm, a druga oko 90 cm. Obje ploče široke su oko 45 cm, a debele 12 cm. Na jednoj ploči nalazi se i udubina pravokutnog oblika. Ploče izrađene od kvalitetnog, plavičastog mramora mogu se interpretirati kao dijelovi oltarne menze. Ploče su izrazito debele, a od detalja izrade upadljiva je višestruka rubna profilacija. Ta profilacija vidljiva je uz rub dviju stranica oba ulomka menze. Površina naličja ulomaka menze nije obrađena, odnosno nema nikakvu rubnu profilaciju. Na temelju komparacija s poznatim drugim nalazima oltarnih menzi u Dalmaciji i na širem području kasnoantičkog svijeta, jasno je da mramorna menza iz Barbata pripada u skupinu monumentalnih djela te bi mogla imati istaknuto mjesto među srodnim spomenicima.¹⁷⁹ Koliko se može zapaziti u sadašnjim okolnostima neprimjerenog smještaja ulomaka, menza je morala biti znatno šira od širine sačuvanih ulomaka. O tome svjedoči i rubna profilacija na dvjema stranicama ulomaka. Kako je profilacija izvorno tekla na svim stranicama monumentalne ploče, očito je da je menza nepotpuno sačuvana. Tek kada bude moguće njezino potpunije proučavanje bit će moguće predočiti grafičku rekonstrukciju izvornog izgleda. Zasada, na osnovi monumentalnosti dviju mramornih ploča, dijelova oltarne menze, može se zaključiti da barbatskoj menzi pripada istaknuto mjesto među istovrsnim spomenicima iz rimske Dalmacije.

Starokršćanski spomenici nepoznate provenijencije

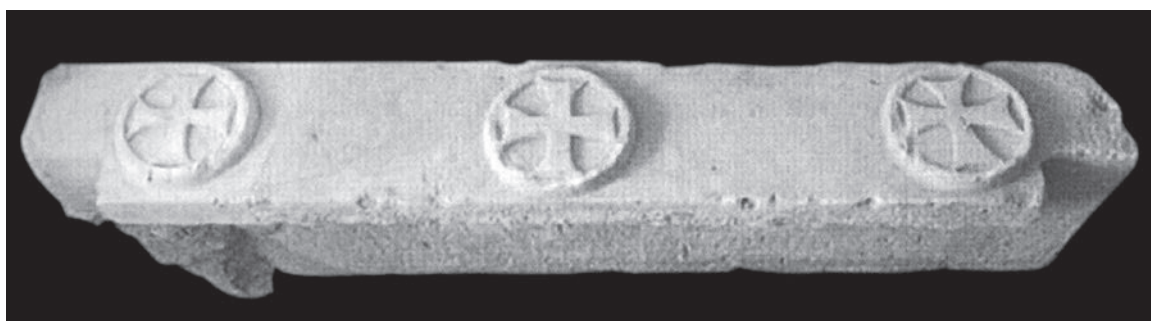
U zidu privatne kuće u neposrednoj blizini samostana i crkve sv. Andrije (ulica Ivana Rabljanina 1) uzidan je cjelovito sačuvan starokršćanski nadvratnik (Sl. 66, Kat. br. 29). Spomenik je ukrašen s tri urezana latinska križa s proširenim završecima krakova. Križevi su lijepo simetrično raspoređeni na plohi spomenika i odaju

¹⁷⁸ M. Domijan 2007, 49, 246.

¹⁷⁹ O oltarnim menzama u Dalmaciji usp. osobito *Salona I, o. c.*, 121-184, pl. XXIV-LXIV. Na fotografijama i dimenzijama neobjavljene menze iz Barbata zahvaljujem gđi. Tonki Kavran!

Sl. 66 - Rab, nadvratnik

Sl. 67 - Zadar, Sv. Petar Stari, nadvratnik

jednostavan, ali skladno oblikovan rad, koji se može uvrstiti u skupinu jednostavnih ranokršćanskih nadvratnika. Raspored križeva, kao jedinog dekorativnog elementa, posve odgovara poznatim nadvratnicima, primjerice iz Salone i Zadra (Sl. 67), gdje je ta inačica u ukrašavanju nadvratnika zastupljena zajedno s bogatije dekoriranim primjercima.¹⁸⁰ I detalji oblikovanja križeva na rapskome nadvratniku usporedivi su s nekim primjercima iz Salone i Zadra. Riječ je o latinskim križevima čiji prošireni završeci hasta imaju prepoznatljiv trokutasti oblik. Taj tip jednostavnih urezanih križeva pojavljuje se i kod bogatije ukrašenih nadvratnika, npr. na salonitanskom nadvratniku s križevima i kristogramima u formi rozeta ili na nadvratniku s urezanim četverolatičnim motivima sa zadarskog područja. Bogatije ukrašeni nadvratnici uz križeve imaju i natpis (najpoznatiji je primjer s Manastirina) ili monograme (Sl. 68). Pojavljuju se i zoomorfni motivi (golubice, jaganjci), koji mogu posve zamijeniti križeve. Prema ustanovljenoj kronologiji pojavljivanja pojedinih motiva, dekoracija koju čine samo križevi mogla bi pripadati kasnijem starokršćanskom razdoblju. Analogiju bi predstavljali jednostavni križevi na pročelnim stranama sarkofaga iz 6. st. ili vitki urezani križevi na prozorskim stupićima iz 5. ili 6. st. Nadvratnici ukrašeni samo križevima mogu se, međutim, datirati u širi vremenski raspon od kasnijeg 4. do 6. ili ranoga 7. st. Križevi se, naime, vrlo rano

¹⁸⁰ *Salona I, Recherches archéologiques franco-croates à Salone, Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone* (ur. N. Duval, E. Marin et C. Metzger), Rome-Split 1994, pl. IV; P. Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva*, 159.

Sl. 68 - Manastirine, nadvratnik

počinju izrađivati na nadvratnicima, idealnim mjestom za motiv križa.¹⁸¹ Stoga se ne može dati uža datacija koja bi vrijedila za sve nadvratnike. Datacija svakog pojedinog primjerka ovisi o dataciji crkve kojoj je pripadao. Kako kod rapskog nadvratnika kontekst nalaza nije poznat, njegova datacija može biti okvirna, u skladu s razvojem starokršćanske arhitekture na otoku, u 5. ili 6. st.

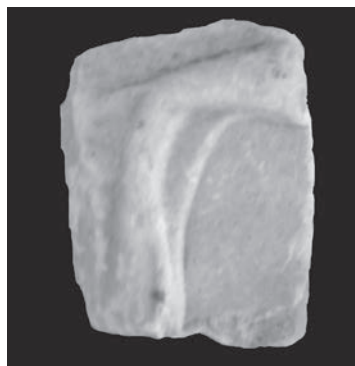
Među spomenicima koji su u novije vrijeme izloženi u rapskom lapidariju nalazi se i manji ulomak pluteja s dvostrukom rubnom profilacijom (Sl. 69, 71 Kat. br. 30). Na malom dijelu glavnog polja sačuvao se lijepo oblikovani vegetabilni motiv – riječ je o dva nasuprotno postavljena trolisna motiva. Po načinu oblikovanja, vegetabilni cvjetovi ili listovi na ulomku pluteja mogli bi se interpretirati kao ranoromanički rad. Svakako su prilično neobični za ranokršćanski plutej. Ipak, datacija je najvjerojatnije kasnoantička, čemu u prilog posebno govori dvostruko profilirani okvir pluteja, tipičan za kasnoantičku produkciju.

Kasnoj antici vjerojatno pripada i mali mramorni ulomak (Sl. 70, Kat. br. 31), vjerojatno pluteja, s uglatim motivom koji čine plice i istaknutije isklesana reljefna traka. I ovaj ulomak izložen je u lapidariju u novije vrijeme.

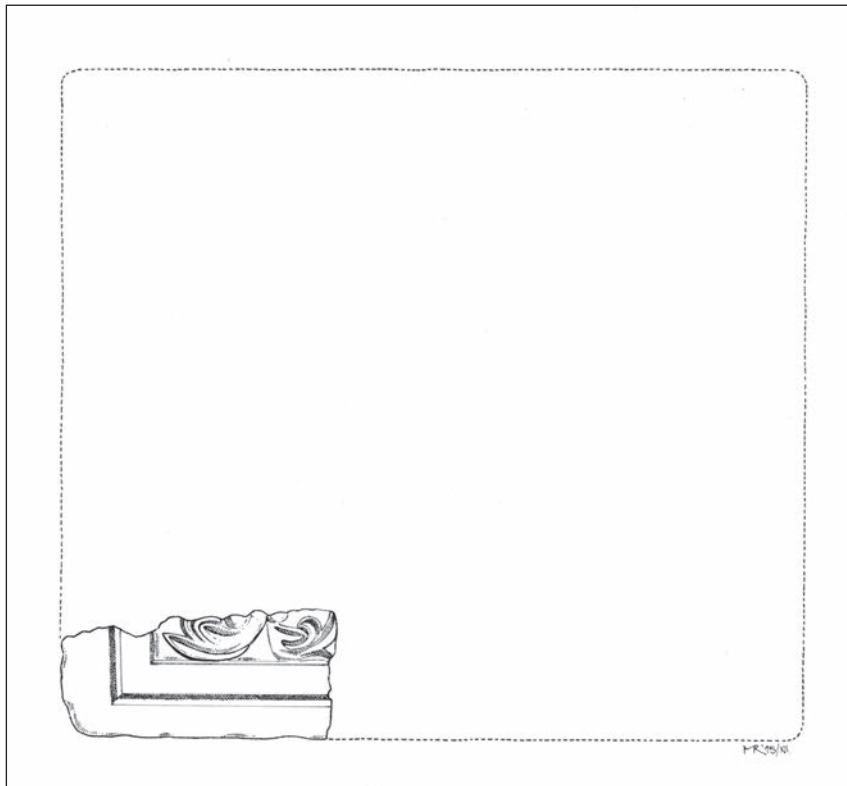
Posebno mjesto među novije izloženim spomenicima u lapidariju ima mali mramorni kapitel (Sl. 72, Kat. br. 32). Kapitel svoju ljepotu duguje vrlo jednostavnom obliku koji savršeno dolazi do izražaja u svjetlucavom mramoru. Kapitel na uglovima ima tek

Sl. 69 - Rab, lapidarij, ulomak pluteja s vegetabilnim motivom

Sl. 70 - Rab, lapidarij, mramorni fragment

Sl. 71 - Rab, lapidarij, plutej s trolistima

naznačene stilizirane glatke listove između kojih se izdvaja geometrijski stiliziran vegetabilni motiv. Abakus je naglašeno širok, ali gladak, a slično je oblikovan i prstenasti donji pojas ispod stiliziranih listova.

Za opisani mramorni kapitel mogu se naći analogije među starokršćanskim spomenicima na području kasnoantičke provincije Dalmacije, a karakteristike oblikovanja opisane su u literaturi.¹⁸² Način ukrašavanja mramornog rapskog kapitela može se povezati s brojnim primjerima kapitela ukrašenim glatkim listovima između kojih je urezan rastvoren cvijet ili trolist. Kod rapskog mramornog kapitela taj je rastvoreni cvijet dodatno geometriziran i pretvoren u mali geometrijski oblik, što bi sigurno učvršćivalo dataciju u 6. st., vjerojatnije u njegovo kasnije doba. Kapitel predstavlja krajnje stilizirano djelo u kojem se spajaju jednostavni oblici rubnih zona i dekorativnih elemenata kalathosa. S obzirom na male dimenzije vjerojatno je pripadao stupiću oltarne menze. Upravo ti kasnoantički kapiteli često su vrlo stilizirani, pa se pored stiliziranih kapitela s četiri ugaona lista (Sl. 75) javljaju i posve glatki kapiteli bez naznake listova.¹⁸³

U dvorištu jedne privatne kuće u Banjolu stoji naopako okrenut manji, prilično oštećen kapitel (Sl. 73, Kat. br. 33). Ima sve karakteristike spomenutih kapitela s glatkim ugaonim listovima i središnjim rastvorenim cvijetom. Poput brojnih sličnih kapitela u Dalmaciji, nedostaju ugaone volute koje se uglavnom više ne izrađuju. Kod onih primjeraka kapitela s glatkim listovima i središnjim cvijetom koji imaju ugaone volute, opaža se njihova veća srodnost s klasičnim rimskim kapitelima. Volute na krajevima

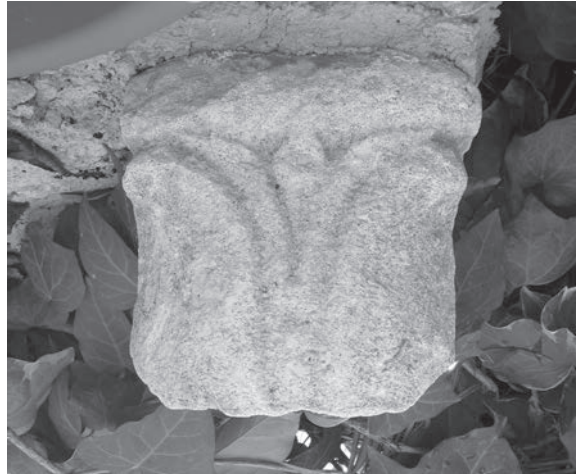
¹⁸¹ N. Cambi, *Antika*, 255: „Križevi se počinju klesati, bilo u plastičnoj ili ugrebenoj formi, na crkvama (obično na nadvratnicima).“

¹⁸² Usp. osvrt J. Jeličić Radonić u monografiji o Gatima, 87-91, s tamo navedenom literaturom.

¹⁸³ U Srimi se kao dijelovi stupića oltara pojavljuju i kapiteli s ugaonim listovima i glatki, neukrašeni primjerci. Usp. D. Maršić, u: *Srima-Prizba*, 131, 148, 149.

Sl. 72 - Rab, lapidarij,
mramorni kapitel s glatkim
listovima

Sl. 73 - Banjol, kapitel u privatnom dvorištu

plastično istaknutih povijenih rebara što se pružaju između listova i središnjeg cvijeta, naglašavaju završetke listova i lijepo oblikovano tijelo kapitela.¹⁸⁴ Kod kapitela bez voluta, kakav je primjerak iz Banjola, tijelo je jednostavnije, više svedeno na geometrijski oblik. Prema brojnim analogijama, prihvatljiva je okvirna datacija u 6. st.¹⁸⁵ Kapitel iz Banjola ima nešto veće dimenzije od onih koje susrećemo kod kapitela stupića menze. Najvjerojatnije je pripadao oltarnoj pregradi ili ciboriju, a izrađen je od vapnenca.

Sl. 74 - Banjol, baza stupa u privatnom dvorištu

Od sličnog kamena izrađena je baza stupa (Sl. 74, Kat. br. 34) postavljena u istom prostoru uz navedeni kapitel. Prema obliku i visini, baza bi mogla pripadati stupu ciborija te je možda činila istu instalaciju kojoj je pripadao i opisani kapitel od vapnenca.

Navedenim starokršćanskim spomenicima možemo pridodati još nekoliko nalaza iz rapskog lapidarija nepoznate provenijencije i nesigurne datacije. Riječ je o ulomku stupića s istaknutom bazom (Sl. 76, 77, Kat. br. 35) i o ulomku stupića s jednostavnim prstenastim završetkom (Sl. 78, Kat. br. 36), te o nekoliko ulomaka tranzene (Sl. 79, 80, Kat.

¹⁸⁴ Stilizirani kapiteli s ugaonim volutama fragmentarno su sačuvani u Gatima, lokalitetu iz razvijenoga 6. st., što govori da oni ne moraju vremenski prethoditi kapitelima bez voluta. O različitim varijantama stiliziranih kapitela sa središnjim cvijetom usp. J. Jeličić Radonić, *Gata, crkva Justinijanova doba*, 87- 91. U Srimi, među brojnim kapitelima različitih instalacija (oltarne pregrade, ciboriji, stupići menze) primjerci s ugaonim volutama javljaju se samo kod ciborija južne crkve, koji se načelno datira u kasnije vrijeme 6. st.

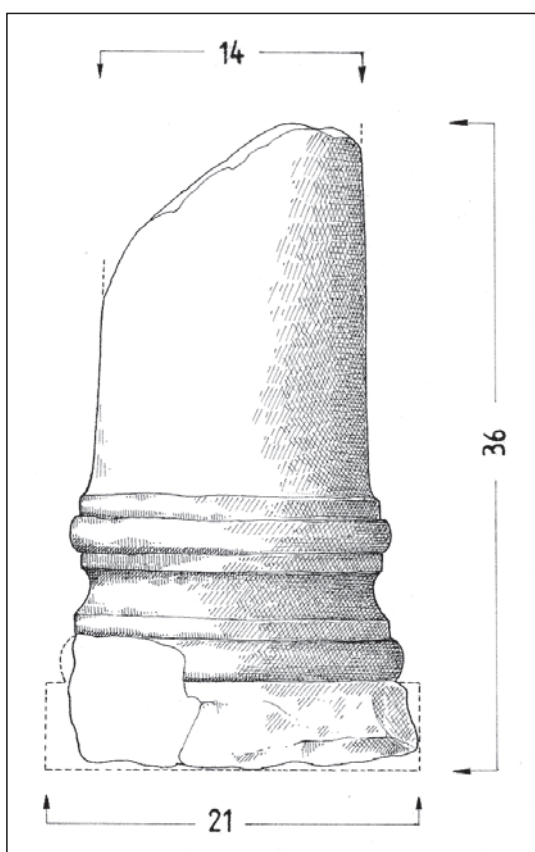
¹⁸⁵ Takvi kapiteli mogu se datirati i nešto kasnije, u 7. st., kako je primjerice datiran jedan stupić s kapitelom iz crkve Sant' Agata Maggiore u Ravenni. Usp. R. Olivieri Farioli, *La scultura architettonica*, u: *Corpus della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna*, Roma 1969, 54, fig. 99.

Sl. 75 - Srima - kapitel stupića oltara

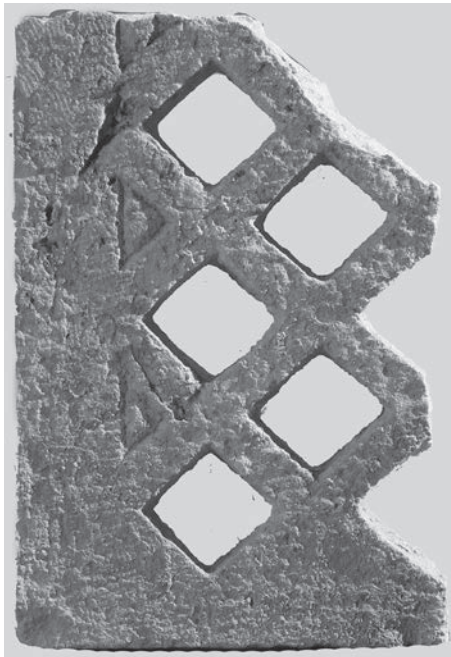
Sl. 78 - Rab, lapidarij, ulomak stupića

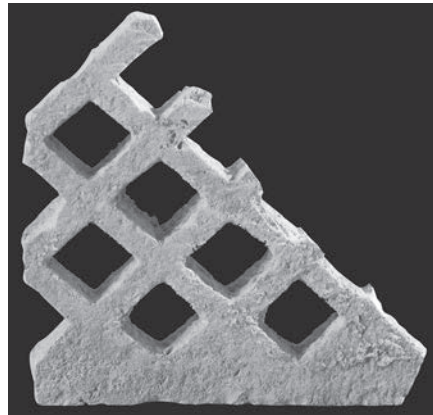
Sl. 77 - Crtež ulomka stupića

Sl. 76 - Rab, lapidarij, ulomak stupica s istaknutom bazom

Sl. 79 a - Rab, lapidarij, ulomak tranzene

Sl. 79 b - Rab, lapidarij, ulomak tranzene

Sl. 79 c - Rab, lapidarij, ulomak tranzene

br. 37). Donedavno su ulomci tranzene bili pojedinačno izloženi, a danas su spojeni u jednu cjelinu.¹⁸⁶ Ulomci su vrlo jednostavni, s perforiranim četvrtastim motivom. Mogli su biti izrađeni kako u kasnoj antici tako i u ranome srednjem vijeku.¹⁸⁷ Budući da se ulomci međusobno mogu spojiti, pripadali su jednoj tranzeni koja je danas rekonstruirana i izložena u gradskom lapidariju.

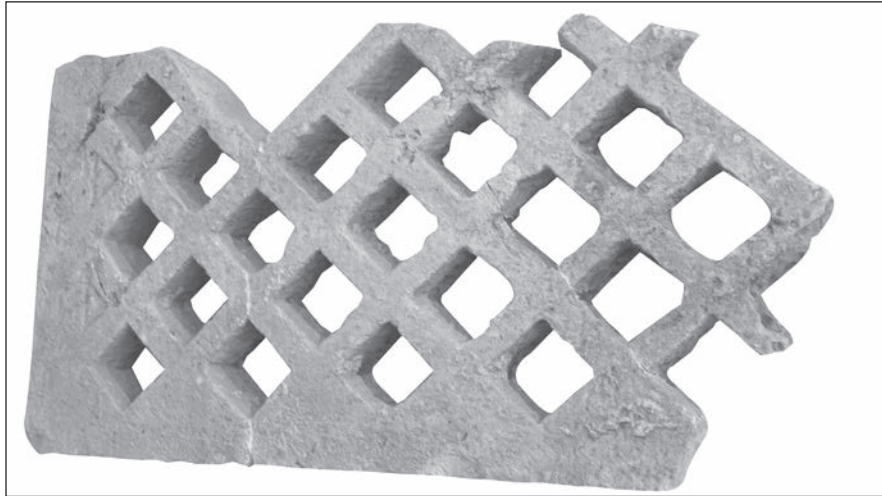
Posebno zanimljiv među novije izloženim spomenicima u lapidariju jedan je mramorni ulomak pluteja s ukrašenim objema stranama (Sl. 81, Kat. br. 38). Ulomak nije velik, a pripadao je uglu pluteja. Na jednoj stranici je dvostruka široka kasnoantička profilacija i mali dio glavne plohe bez sačuvanih motiva. Druga stranica, prema sačuvanim motivima i njihovoj izvedbi, pripada počecima ranosrednjovjekovne umjetnosti te će biti analizirana u poglavlju o predromaničkoj skulpturi. Očito je izvorni kasnoantički plutej bio ponovo upotrijebljen u ranome srednjem vijeku, što nije rijedak slučaj u kontekstu kamenih spomenika. Nažalost, od kasnoantičke ornamentike nije ništa sačuvano, pa fragment predstavlja svjedočanstvo o još jednom pluteju iz toga vremena, koji je, sudeći prema vrlo precizno isklesanom okviru, vjerojatno imao neku klasičnu starokršćansku kompoziciju.

Na kraju, u novijoj literaturi objavljen je jedan ulomak sa sačuvanim prikazom riblje glave i protumačen kao starokršćanski (Sl. 82).¹⁸⁸ Ulomak se danas čuva u rapskom

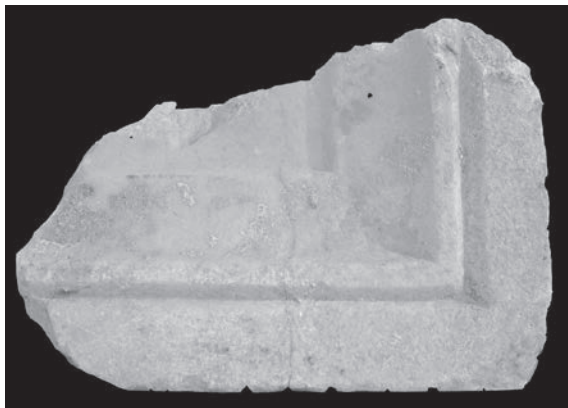
¹⁸⁶ Unatrag nekoliko godina unutrašnjost i postav rapskoga lapidarija uspješno su obnovljeni. Nekadašnje tamne drvene police osvježene su bijelom bojom, a na zidove su postavljeni lijepi poster s fotografijama i osnovnim informacijama o građevinama i izloženim djelima skulpture. Ipak, za neke izložene spomenike nedostaju podaci o mjestu nalaza, pa ukoliko nisu već ranije objavljeni, teško ih je točno atribuirati.

¹⁸⁷ Danas se već, na temelju objave brojnih nalaza s različitih lokaliteta, o tranzenama može dobiti potpuniji uvid. Upravo su nalazi tranzena vrlo česti pri arheološkim istraživanjima lokaliteta s crkvenom arhitekturom, pa je za otok Rab primjetna malobrojnost tih nalaza vjerojatno rezultat nedostatka arheoloških istraživanja.

¹⁸⁸ N. Budak, o.c., 123-126.

Sl. 80 - Rab, lapidarij, spojena tranzena

Sl. 81 a - Rab, lapidarij, ulomak pluteja

Sl. 81 b - Rab, lapidarij, ulomak pluteja sa sekundarnim ukrasom

lapidariju, a prema podacima u objavi pronađen je u Banjolu, na mjestu ranokršćanske crkve sv. Lovre. Navodi se da je crkva napuštena u 18. st. i gotovo posve uništena u 20. Prikaz na pronađenom ulomku nema, međutim, karakteristike ranokršćanskog rada, nego se može odrediti kao najvjerojatnije romaničko djelo. Realistički oblikovana glava s izraženim ustima ne nalazi paralele u krugu brojnih ranokršćanskih prikaza ribe. Stilski, ona se dobro uklapa u romaničku umjetnost. Fragmentarni spomenik svakako obogaćuje fundus kamene skulpture s otoka Raba i predstavlja vrlo zanimljivo djelo. O izostavljanju s popisa otočkih ranokršćanskih spomenika bit će moguće i naknadno raspravljati, posebno zato jer je nedavno započelo arheološko istraživanje crkve sv. Lovre i pronađeni su zanimljivi starokršćanski spomenici. Analiza novootkrivenih kamenih spomenika omogućit će, vrlo vjerojatno, točnije određenje datacije i funkcije fragmenta s ribljom glavom.¹⁸⁹

Iz osvrta na starokršćanske spomenike vidljivo je da oni doprinose poznavanju arhitekture u kojoj su se nalazili ili uz koju se uvjetno vezuju. U pogledu datiranja, najraniji spomenici, s izuzetkom ulomka s likom Dobrog pastira, pripisuju se 5. st. Na

¹⁸⁹ O istraživanjima crkve sv. Lovre u Banjolu još nisu objavljeni detaljniji izvještaji, a novootkrivene kamene spomenike nisam imala priliku vidjeti.

Sl. 82 - Rab, lapidarij, ulomak s glavom ribe

temelju načina izrade i motiva, kod određenog broja spomenika moguće je zaključivati i o radioničkom porijeklu. Za potpuniju sliku o ovom posljednjem pitanju, korisno je promotriti podatke o radioničkom porijeklu za spomenike sa šireg područja, prvenstveno s drugih sjevernojadranskih otoka.¹⁹⁰

Radioničko porijeklo

U razmatranju radioničkog porijekla starokršćanske skulpture sa sjevernojadranskih otoka, posebno dolazi do izražaja mogućnost povezivanja određenog broja djela s najznačajnijim obalnim istočnojadranskim radionicama u Saloni, Jaderu i Istri (Pola). Istraživanje dalmatinske i istarske ranokršćanske skulpture ima vrlo dugu povijest i bitne crte domaćih radionica, kao i izdvajanje velikog broja importiranih djela, daje sliku raznolikog porijekla skulpture na istočnome Jadranu.¹⁹¹ Zahvaljujući poznavanju obalnih radionica, jedan dio sačuvanih djela s otoka, moguće je preciznije definirati. Naravno, treba pretpostaviti postojanje lokalnih klesarskih radionica na otocima, koje su izrađivale namještaj za pojedine crkve. To je pogotovo prihvatljivo kod postojanja lokalnih kamenoloma i utvrđenog porijekla kamena skulpturalnih djela.¹⁹² Međutim, i kada nedostaju podaci o kamenolomima, obim klesarske produkcije u nekim područjima govori u prilog postojanja lokalnih klesarskih radionica. Tako veličina Krka i Cresa i mnoštvo antičkih lokaliteta na tim otocima, upućuje na nužnost postojanja lokalnih klesarskih radionica. Također, uspostavljanje biskupija, nakon vjerojatno najstarije rapske, i u Krku i Osoru,

¹⁹⁰ Opširnije o problematici usp. M. Jarak, On the origin of early Christian sculpture from the islands of Krk, Cres, Rab and Pag, u: *Atti del XV Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana – Episcopus, civitas, territorium*, Vaticano 2013, Pars II, 1553-1566.

¹⁹¹ Iz opširne literature usp. primjerice N. Cambi, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog doba u Dalmaciji, VAHD 70-71/1968-69, 57-106; *idem*, La figure du Christ dans les monuments paléochrétiens de Dalmatie, u: *Disputationes Salonitanae* 1970, 51-68; *idem*, Antika, Zagreb 2002, 254-281; *idem*, I sarcofagi della tarda antichità in Istria e Dalmazia, u: *Sarcofagi tardoantichi, paleocristiani e altomedievali, Atti della giornata tematica dei Seminari di Archeologia Cristiana*, Pontificio istituto di archeologia cristiana, Città del Vaticano 2004, 75-96; I. Fisković, o.c. (bilj. 159); Ž. Rapanić, o.c. (bilj. 159); B. Migotti, o.c. (bilj. 119); P. Vežić, o.c. (bilj. 118); M. Vicelja, o.c. (bilj. 63).

¹⁹² Poznati su primjerice antički kamenolomi na otoku Pagu koji su pružali materijal za rad lokalnih radionica. O tome usp. A. Šonje, o.c., *passim*. Od kamenoloma na kvarnerskim otocima mnogo su poznatiji brojni antički kamenolomi na otoku Braču, ali i na drugim otocima te na istočnojadranskoj obali i zaleđu. Usp. neke novije radove: M. Zaninović, Obrada kamena i kamenolomi u antici srednje Dalmacije, *His.Ant.* 3/1997, 37-45; M. Katić, Antički kamenolom u uvali Srebrena na otoku Visu, *Klesarstvo i graditeljstvo* XX, 3-4/2009, 28-34; M. Parica, Nekoliko primjera lučkih instalacija antičkih kamenoloma na dalmatinskim otocima, *His.Ant.* 21/2012, 345-353; S. Popović, Kamenolomi Starogradskog zaljeva: problematika podrijetla kamena korištenog za izgradnju bedema antičkog Fara, *Arch.Adri.* 6/2012, 107-128; V. Marinković - M. Miliša, *Marmore laudata Brattia* (katalog izložbe), Split 2015. U posljednje navedenom radu, na karti antičkih kamenoloma na istočnome Jadranu (str. 5) na kvarnerskim otocima nije označen ni jedan kamenolom. Budući da su neki kamenolomi sigurno postojali, poput spomenutih na otoku Pagu, navedeno izostavljanje trebalo bi propitati, ali ono nesumnjivo svjedoči o manjem značenju kamenoloma na kvarnerskim otocima u odnosu na antičke kamenolome u drugim područjima na istočnoj obali Jadrana. U vezi s kvalitetnim kamenom na otoku Rabu zanimljiv je navod R. Eitelbergera von Edelberga o bijelom mramoru koji se vadi na otoku, u Loparu. Usp. R. Eitelberger von Edelberg, o.c., 49, bilj. 36.